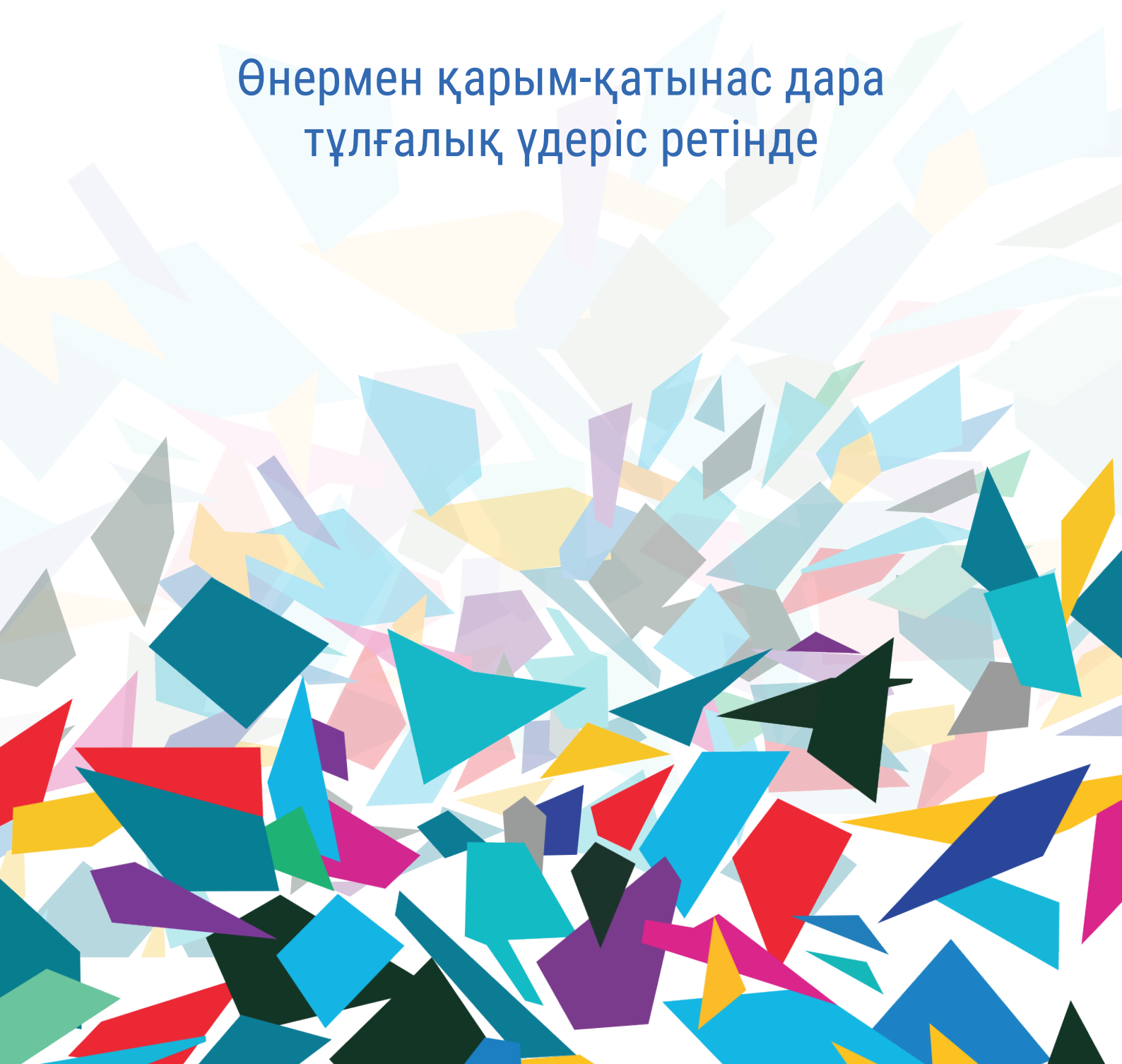

ЭСТЕТИКА

Өнермен қарым-қатынас дара
тұлғалық үдеріс ретінде

Өнермен қарым-қатынас дара тұлғалық үдеріс ретінде

- I. Көркем қабылдау – көркем коммуникацияның соңғы буыны
- II. Рецепция дара, жеке процесс және ләззат

Құрметті тыңдаушылар! Бүгінгі тақырыбымыз таза эстетикалық талдауды қажет етеді. Бұнда өнермен қарым-қатынасты дара тұлғалық үдеріс ретінде қарастырамыз. Оның ішінде көркем қабылдау – көркем коммуникацияның соңғы буыны, реципиент (оқырман, тыңдаушы, көрермен), реципиенттің қабылдау сұхбаты және «бірлескен шығармашылығы», рецепция дара, жеке үдеріс және ләззат ретінде, көркемдік қабылдау механизмдері, көркем қабылдау заңдары тақырыптарын талқылаймыз.

Эстетика қоршаған болмыстың сезімдік танымын зерттейді және оның әр түрлі жақтарына қатысы бар: табиғатпен, қоғаммен, адаммен және оның өмірлік әр түрлі салалардағы қызметі. Күнделікті өмірде эстетикалық құндылық тұрғысынан біз әсем гүлдерді, зәулім ғимараттарды, адамдардың жоғары моральдық әрекеттерін, көркем мәдениеттің тамаша шығармаларын бағалаймыз. Сонымен қатар, көркемдік қабылдау арқылы автор, өнер туындысы және оқырман, тыңдаушы немесе көрермен арасында болатын көркемдік ақпаратты жеткізу мен қабылдауды жүзеге асыратын өзара әрекет жасалады. Әрбір өнер түрінің өзінің қабылдау типі мен байланыс арнасы болады. Әдеби коммуникация мәтін арқылы жүріп, құжаттық сипатқа ие, сызықтық емес жүйедегі тікелей және кері байланыстардың қызметіне бағытталған, ол – автор, дәстүр, шынайылық, көркем туынды, оқырман жүйесінде жүзеге асады. Көркем шығармашылық басталған кезде-ақ оқырманға деген қатынас байқалады, көркем ой мәтінде көрініс табады. Ақпаратты қабылдау үдерісі оқырман оны түсінген уақыттан басталады, оқырман санасында әдеби шығармада баяндалған шынайылық моделінің қалыптасуымен аяқталады. Бұл кезең – көркем коммуникацияның маңызды бөлігі. Бұл құбылысты психологиялық көзқарастан қарастырған ресейлік психолог Павел Якобсон кең және тар мағынасында қолдануды ұсынады, тар мағынада – сезім мүшелеріне берілген қабылдау, ал кең мағынасында – ұзақ уақыт бойы қабылданатын объектіде ойлау, сараптау, байланыстар мен қатынастарды көздеу болып табылады. Зерттеушінің пайымдауынша, көркем қабылдауды кең мағынадағы қабылдау ретінде анықтауға болады.

Көркем қабылдау объектісі ерекше көркем ақпаратты таратушы көркем туынды болып табылады.

Қабылдау барысында реципиенттің көзқарасы жетілген және жетілуші көркемдік позиция арасында ауытқиды. Көркем қабылдау сипаты көркем мәтінмен ғана емес, реципиенттің ерекшеліктерімен де анықталады. Көркем қабылдау көркем шығарманы реципиент санасына айналдырады. Көркем рецепт оқырман мен көрерменді ұлы авторлармен сұхбаттасуға дейін көтереді.

Қарастырып отырған тақырып асында реципиенттің қабылдау сұхбаты және «бірлескен шығармашылығы» мәселесін талдап өтейік.

Негізінен эстетикада көркемдік қабылдаудың үш түрі қалыптасқан. Бірінші түрі классикалық эстетикамен ұсынылған: туынды өзіне тең, оның онтологиялық мәртебесі өзгеріссіз, көркемдік қабылдау шығармада өзгермейтін мазмұнды дәлірек немесе аз етіп көрсетеді, бір рет және мәңгі осы мағынаны білдіреді.

Екінші түрі қазіргі рецептивті эстетикамен ұсынылған шығарма өзіне тең емес, ол тарихи қозғалмалы, оның мағынасы оқырманның тарихи өзгермелі түрімен мәтін сұхбатының сипатына байланысты әр түрлі ашылады. Реципиентті қабылдау тарихи, топтық, жеке, жеке-жас және жағдайлық шарттылығы бар. Көркем шығарманың семантикасы мен онтологиясы тарихи болады. Алайда, шығарманың мағынасының өзгергіштігі «кез келген қабылдау дұрыс» деген тұжырымға көшуі мүмкін.

Үшінші түрі рецептивті эстетика концепциясынан шығады, бірақ жұмыстың вариативтілік шекарасын көрсетеді. Иә, шығарма өзіне тең емес, оның мағынасы мәтін мен оқырманның «сұхбаты» арқылы тарихи түрде өзгертіледі. Иә, шығарманың мағынасының өзгергіштігі оқырманның тарихи, топтық және жеке тәжірибесімен анықталады. Шығарма оны қабылдаған адамға жақындайды, онымен жеке байланыста болады және оның қайталанбас жеке тәжірибесімен өзара әрекеттеседі.

Көркемдік қабылдау көркемдік коммуникацияны аяқтайды. Алайда, өнерде коммуникативтік үдеріс көркемдік қарым-қатынас заңы бойынша өтеді және оның соңғы буыны алғашқы мағынасында, яғни суретші өз шығармашылығының оқырманға қандай да бір әсер ету мақсаты аясында әлемді түсінеді. Сонымен қатар, бұл мақсат оқырманның сипатына тікелей байланысты, онымен салыстырылған,

«келісілген». Шығарманы оқу арқылы, қойылымды қарау арқылы, теле және киноэкранизация және радиобағдарлама арқылы әртүрлі көркемдік қабылдау жүзеге асады.

Эстетика тарихында, Аристотель мен Канттан басқа, өнер рецептісі мәселесіне зерттеушілер өз назарын аударған жоқ. Бұл жиі эстетикалық мәселе емес, қолданбалы болып саналды. Сондықтан көркем қабылдау мәселелерімен риторика, мораль, психология, бұқаралық коммуникация теориясы – өнердің тікелей өнерде емес, адамға әсер ету нәтижелеріне мүдделі білім саласы айналысты. Қазір бұл мәселеге өз тарапынан және өнер табиғаты мәселелері мен оның басқа да негізгі мәселелерін рецепция бұрышында анықтайтын эстетика да сай келеді.

Қазіргі заманғы эстетика мен өнер теориясы үшін туындының мазмұны әр түрлі дәуірде, әр түрлі рецептивті топтарда бірдей емес екенін түсіну маңызды. Бұл реципиенттердің психологиялық, жеке-эмоционалдық ерекшеліктеріне, дәуірге, тарихи жағдайға және рецепт арқылы жүзеге асырылатын ұлттық мәдениетке байланысты. Басқаша айтқанда, көркем рецепт әлеуметтік-тарихи алғышарттарға негізделген. Көркем қабылдау – бұл өнер туындысы мен реципиенттің қарым-қатынасы, ол көркем мәтіннің соңғы және объективті қасиеттерінің субъективті ерекшеліктеріне, автордың өзі білетін және оның шығармашылығын қабылдайтын көркемдік дәстүрге, сондай-ақ қоғамдық пікір мен тілдік-семиотикалық шарттылыққа байланысты. Бұл факторлардың барлығы тарихи дәуірмен, ортамен, тәрбиемен байланысты. Қабылдаудың субъективті аспектілері осы адамға тән жеке ерекшеліктерімен: сыйлықпен, қиялмен, жадымен, жеке тәжірибесімен, өмірлік және көркем әсерлердің қорымен, мәдени дайындықпен анықталады. Реципиенттің көркемдік қабылдауға дайындығы оның жеке бастан кешкеніне және кітаптардан не білгеніне байланысты өнердің басқа салаларынан түлеп кетті.

Қазіргі рецептивті зерттеулер туындының мәні мен құндылығының «деформациясы» – дәуірден дәуірге дейін ережеден ауытқу емес, заңдылық екенін көрсетеді. Әр түрлі дәуірдегі көркемдік қабылдаудың тарихи өзгергіштігін теориялық ұғыну барысында: қазіргі замандағы қабылдау түрлерінің алуан түрлілігі заңды емес пе? Бұл алуан түрліліктің пайда болу механизмі қандай? – деген сұрақтар туындайды. Бұл сұрақтарға жауап беру үшін шығарманың реципиентпен өзара іс-қимыл актісін түсіну қажет екен.

Енді біз «Рецепция дара, жеке үдеріс және ләззат ретінде» тақырыбының аясында көркемдік қабылдау механизмдерін қарастырайық

Өнерді қабылдау – адамның сана-сезімінің тереңдігінен өтетін және бақылау кезінде қиын болатын үдеріс. Индивидтің өмірлік тәжірибесі мен мәдени дайындығына және оның көңіл-күйіне, психологиялық жағдайына байланысты бұл жеке, дара және жыныстық үдеріс.

Аристотель өзінің катарсис туралы ілімінде теориялық тұрғыдан көркем қабылдау мәселесін алғаш түсінген тұлға. Өнердің көркемдік әсері оларға жанашырлық пен қорқыныш аффектінің көмегімен көрерменнің жанының тазартылуы сияқты түсінікті болды. өзінің «Саясат туралы» трактатында Аристотель реципиентті сұлулық және рахаттанумен тазарту туралы айтады.

Эстетиканың ұзақ тарихы барысында көркемдік қабылдау теориясы оның күрделілігіне және психология, психофизиология дамуына тәуелділігіне байланысты дамымаған. Бұл мәселені зерттеудің негізгі тәсілі ретінде басқа адамдардың өнерді қабылдауын бақылаумен ұштасқан көркем туындыға өз реакцияларын теориялық түрде бақылау болды. Қазіргі кезде көркем рецептерді эксперименталды зерттеу мүмкіндіктері бар, олар: өлшенетін көркемдік қабылдаудың сипаты мен тереңдігі және психофизиологиялық бақылау пәні бола алатын жолдары ашылды.

Көркем қабылдауды эксперименталды зерттеу XIX ғ. соңында басталды: реципиенттер шығармадан «ашық» және «жабық» сұрақтардың көмегімен өз көрермендерін сөзбен сипаттады. Бұл тәжірибелер көркемдік қабылдау механизмінің күрделілігін жеткілікті түрде ашып көрсетпейді, бірақ оның жеке айырмашылықтарын және оның екі түрін анықтайды:

- 1) нақты қабылдау, ол – таңбалық жүйенің мағынасын ашу және мәтіннің мағынасын түсіну;
- 2) қабылдауға реакция, яғни реципиенттің жанында оянған сезімдер мен ойдың құрылысы.

Көркем қабылдау сәті туындыдан бейнелер мен ережелерді өз өмір сүру жағдайына көшіру, кейіпкерді өз «менімен» сәйкестендіру болып табылады.

Көркем қабылдауға ассоциативтілік тән. Ассоциациялар шеңбері кең: көркем мәдениеттің белгілі деректеріне және өмірлік уайымдарға ұқсас. Ассоциациялар музыканы қабылдауды байытады және ол толық, көлемді болады. Музыканың беймәлім ассоциациялары оның ырғағының арқасында қимылмен, бимен байланысты. Хореографиялық «оқу» музыкалық қалпына келтіруді тереңдетуге көмектеседі.

Кітап: Эстетика
Дәріс: Өнермен қарым-қатынас дара тұлғалық үдеріс ретінде
Дәріс авторы: Әлия Өмірбекова

Көркем қабылдаудың үш уақытша жоспары бар: осы рецепт, яғни әдеби мәтіннің қазіргі уақытта оқылатын бейнеленген тікелей, тез қабылдануы, өткен рецепті, ол тыңдалған, көрінетін немесе оқылған үздіксіз салыстыру; поэзияда қабылдаудың бұл аспектісі рифмамен, кескіндемеде – суреттелген оқиғалардың үйлесуімен айқындалады және болашақ рецепті –көркемдік ой қозғалысының логикасына енуінің негізінде алдын-алу: бейнелеу өнеріндегі салдарлары туралы, әдеби сюжеттің кейінгі бөлімдерде және мәтіннен тыс дамуы туралы баяндалады.

Өнерді қабылдаудың маңызды психологиялық факторы – алдыңғы мәдениет жүйесіне сүйенетін, біздің санамыздағы алдыңғы тәжірибеміздің қайнар көзімен бекітілген рецептілік қондырғы, көркемдік тәжірибе барысында қолданылатын көңіл-күй толқынысы.

Өнердегі жаңалықты түсіну үшін ескі қондырғы үшін тізбектемеуге дайын болу, оны жаңғырту және оның барлық ерекшелігі мен тарихи бірегей күйінде туындыны қабылдау қабілеті талап етіледі. Өнер тарихы өз үкімімен асықпай үйретеді. Өнерді жаңарту, шығармашылықтың жаңа құралдары мен ұстанымдарының пайда болуы өткеннің эстетикалық құндылықтарының мәнін елемейді. Өнер жауһарлары адамзаттың мәңгілік замандастары болып қалады және олардың көркемдік беделі – оларды қабылдаудың бастапқы ұстанымы.

Шығарманың бастапқы жолдары, көріністері, эпизодтары оның тұтастығы туралы, реципиентке эстетикалық тұрғыдан меңгеруге тура келетін көркемдік бірліктің ерекшеліктері туралы түсінік береді. Басқаша айтқанда, стиль – тасушы, кепілгер, туындының бүтіндігін білдіруші – белгілі бір эмоциялық-эстетикалық толқынға жігерлендіреді. Рецептілік-ақпараттық стиль – мағыналық және құндылықтық ақпараттың белгілі бір көлемін меңгеруге дайын қабылдау әлеуетін білдіреді.

Рецепция мен интерпретация сипаты мәтін түріне байланысты болады.

Келесі қарастыратын мәселе – Көркем қабылдау заңдары.

Өнерлік рахаттану – оның шарттылығын жету, көркемдікті нақты адаммен салыстыру, шындықты шартты түрде тану нәтижесі. Элитарлық өнер ең аз талғампаз тұтынушыларға барынша ләззат силауға ұмтылады. Сонымен қатар, суретші өз жұмысын ребусқа айналдыру немесе тіпті оны толығымен ойламаудың қаупі бар. Бұқаралық мәдениетке тиесілі өнерде шарттылық дәрежесі аз. Ол өзінің қарапайым танымалдылығының, шындықпен салыстырмалылығының арқасында өз түсінуіне зияткерлік күш-жігерді талап етпейді. Бұқаралық өнер жалпы мағыналы, бірақ эстетикалық тұрғыдан аз тиімді: ол мәдени дайын емес оқырмандардың ең көп санына ең аз ләззат береді. Тек алтын орта ғана – түсіністік пен түсінбеушілік өлшемі, тез мағынасын ашу және қиын декорацияланатын «қалдық» мағынасының үйлесімі, нақтылық пен толық емес сәйкестіктің, интонациялық әдеттер мен жаңашылдықтың үйлесімі – шығарманың көркемдік құндылығын негіздейді. Халық бағаланушыға қарсы қойылмайтын, өтпелі емес маңызды стиль қалыптастырады: халықтың өзі бағалаушы, ал бағалаушы – халықтық болады. Осылайша, өнер үшін элитарлық пен бұқаралық арасындағы қарама-қайшы іс-әрекеттердің пайда болуына әкеліп соғады. Ұлы суретші өзінің өнерін халыққа жақындата отырып немесе бұл халықты ұлы өнерге жақындата отырып уақытын өткізеді.

Өнердің халықтық болуы оның қол жетімділігінің синонимі емес. Суретші әрқашан өзінің аудиториясының алдында, одан кейін емес, оның талғамы мен мәдени әлеуетін көтереді. Өнердің түсініктілігі – көркемдік қабылдау теориясының тарихи өзгермелі категориясы.

Көркем рахаттану – өнердің ерекше әсері, адамның өзін-өзі бағалайтын тұлға ретінде бекітуінің кепілі мен көрсеткіші, оны мемлекеттік механизмнің маңызды тетігі ретінде немесе белгілі бір тарихи міндеттерді шешуге арналған әлеуметтік қызметші ретінде қарастырмайды. Өнердің маңызды гуманистік мәні – ол өзінің жауһарларында: тарихи прогресс жеке адамның есебінен емес, адамдардың күш-жігерімен пайда болуы тиіс деп тұжырымдайды. Тұлғаның өзіндік мәнін бекіту – оның әлеуметтенуіне қосымша ынталандыру.

Көркем қабылдаудың шығармашылық белсенділігі эстетикалық рахаттың қарқындылығының тікелей қолдауы, ол өз кезегінде, көркем шығарманың ретке келтірілуі мен күрделілігіне, эстетикалық форманың әртүрлілігі мен қайталануына, қабылдаудың қол жетімділігі мен қиындығына тікелей пропорционалды болып келеді.

Қазақстандық мәдениеттану ғылымының көрнекті өкілі, профессор Тұрсын Хафизұлы Ғабитов өзінің зерттеулерінде «жекелеген ғылымдар және рухани, практикалық әрекеттің салалары әлемнің әртүрлі қырларын игереді, тұлғаның белгілі бір қырларының қалыптасуына жағдай жасайды және соған сәйкес

Кітап: Эстетика
Дәріс: Өнермен қарым-қатынас дара тұлғалық үдеріс ретінде
Дәріс авторы: Әлия Өмірбекова

белгілі бір мәдени құндылықтар қалыптастырады. Өнер болса, ол әлемді өзінің тұтастығында қабылдаудың кепілі, адамзаттың өмірлік тәжірибесі мен мәдениетінің тұтастығын сақтаушы. Өнердің бұл бүкіләлемдік-тарихи мақсаты адамзат дамуының барлық этаптары үшін қажеттілігі мен құндылығын қамтамасыз ететін оның полифункционалдылығын (көп қызметтілігін) тудырады» деп атап өтеді.

Ерте кездің өзінде-ақ өнердің көңілді көтере отырып, үйрететіндігі белгілі еді. Өнерді қабылдау мен көркем шығармашылық процесі барысында адамның ләззат алуы мен эстетикалық ықпал етуі арқасында оның тәрбиелік әсері де, ақпарат алу да, тану да, тәжірибе алмасу да, әлем жағдайын талдау да, шаттану мен шабыттану да жүзеге асады. Адамның жаратылысы өнердің ерекшелігін анықтайды.

Өнер қоғамдық адамның нақты өмірлік тәжірибесін тереңдету, кеңейту үшін өмірді өз тұтастығында қайта қалыптастырады. Ол – адам өмірқамының бейнелік үлгісі. Өнер тұлғаны өзінің бүкіл көпқырлығында және тұтастығында қайта жаратады, оның өмірлік және көркемдік тәжірибесімен өзара әрекеттесе отырып, адамның әрекеті мен санасының барлық құрылымына әсер етеді. Көркемдік шығармашылықта диалектикалық өзара әрекет барысында бейнелік ойлаудың құрылымын айқындайтын тұлға - ұлт – адамзат сияқты әлеуметтік бастаулар қиылысады.